

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Foreningshistorie og retsbetjentarkiver

af

N. H. Frandsen

ARKIVERNES INFORMATIONSSERIE

Arkivernes Informationsserie

Foreningshistorie og retsbetjentarkiver

Af N.H. Frandsen

Rigsarkivet
G·E·C Gad
1991

© Rigsarkivet og N.H. Frandsen
Sats og tryk NOFOprint, Helsingør
ISBN 87-7497-134-4

Indhold

Indledning	5
Retsbetjentarkiver	7
Justits- og politisager	9-13
Hvordan finder jeg sagen	9
Sagslisterne	10
Foreningsarkivet	11
Retssagerne selv	12
Strafferegistre	13
Protokollerne	14-18
Domprotokollen	14
Justitsprotokollen	14
Politiprotokollen	17
Sagsdokumenter	19
Skøde- og panteprotokoller	21
Skiftevæsen	23
Politiforvaltning og næringsvæsen	24
Korrespondance	27
Sammenfatning og vurdering af materialet	28
Ordliste	30
Forkortelsesliste	32

Indledning

Når man arbejder med foreningshistorie, er foreningens eget arkiv det vigtigste kilde materiale. Det gælder uanset, om man beskæftiger sig med en enkelt forening, foreningslivet i et bestemt område eller en bestemt foreningstype.

Selv med et godt foreningsarkiv er det imidlertid vigtigt med supplerende oplysninger. Det gælder endnu mere, hvor arkivet er mangelfuldt - som det ofte er det for de tidlige år - eller måske slet ikke eksisterer mere. Men selv i sidstnævnte tilfælde er det ofte muligt at finde oplysninger.

Der er mange muligheder for supplerende oplysninger. En af dem er erindringer, en anden er aviser. Og i de forskellige myndigheders arkiver kan der også ligge oplysninger af foreningshistorisk interesse.

De fire hovedårsager til kontakt med myndighederne er tilskud, tilladelse, kontrol og konflikt.

I Kultusministeriets arkiv ligger ansøgninger fra foreninger, der ønsker at komme på finansloven. I Indenrigsministeriets arkiv ligger sygekassesager fra 1892 og frem. Det er en følge af loven 1891 om anerkendelse af og tilskud til sygekasser. Der ligger også materiale om skytteforeninger, sparekasser, foredragsforeninger m.v.

Foreningerne har også søgt tilskud lokalt, så der kan også ligge en del i kommunearkiverne.

Der søges tilladelse til det ene og det andet hos kommunen, hos politiet og i ministerierne. Der føres kontrol med sundhedsforhold, arbejdsforhold, maskiner og meget andet. Disse forhold afsætter spor i tilladelses- og kontrolinstansernes arkiver.

Endelig er der konflikterne. Det kan være med myndighederne (lovovertrædelser) eller med privatpersoner, foreninger eller firmaer (f.eks. om gæld), der medfører retssager af større eller mindre omfang.

Retsbetjentene - herredsfogeder, birkedommere og byfogeder - havde især med konflikterne at gøre, men også nogle kontrol- og tilladelsesfunktioner. Derfor ligger der i retsbetjentarkiverne en hel del materiale til belysning af foreningshistorie før 1919, og det er det materiale, heftet handler om.

Derfor ansues retsbetjentarkiverne i det følgende kun ud fra, hvad de kan fortælle om foreningerne. Det betyder, at mange arkivalier ikke omtales, og at andre får en sporadisk behandling, fordi de ikke er relevante for dette emne, selv om de kan være centrale ved andre forskningsopgaver.

De eksempler, der bruges i teksten, er tænkt som eksempler og ikke som oplysninger til en bestemt forenings historie. Der er derfor ikke taget hensyn til, om en oplysning lettere kunne findes et andet sted. En oplysning i politiprotokollen

om, at Jens Hansen var formand i 1898, står der uanset om foreningens forhandlingsprotokol er bevaret eller ej.

Af praktiske årsager er alle eksemplerne hentet fra retsbetjentarkiverne på Landsarkivet i København. Ligeledes af praktiske årsager er de københavnske po-

liti- og domstolsarkiver ikke behandlet.

Vejledningen omfatter ikke den sønderjyske foreningshistorie, da den specielle preussiske foreningslovgivning bevirker helt andre kildeforhold end i Danmark.

Retsbetjentarkiver

Retsbetjente er den gamle fællesbetegnelse for de hærredsfogeder, birkedommere og byfogeder, der fandtes indtil retsreformen 1919. De var på samme tid både politimestre og dommere, således at de både ledede efterforskningen og dømte i retssager. Desuden havde de en del forvaltning: skiftevæsen, skøde- og pantevæsen, næringstilladelser m.v.

Retsbetjentenes nærmeste overordnede var amtmændene, og under sig havde de sognefogederne. Mange indberetninger om lokale forhold sker via sognefogederne, der også fungerer som lokalpoliti.

Retsbetjentarkiverne opbevares på landsarkiverne. De er ret ensartet registrerede, men formen af registraturerne varierer fra landsarkiv til landsarkiv.

På landsarkiverne i København og Åbenrå er der udgivet dupliserede registraturer. Det betyder, at mange lokalar-kiver og biblioteker har eksemplarer af disse registraturer, således at man i hjemkommunen kan planlægge, hvad man vil benytte under arkivbesøget.

På landsarkivet i Odense findes en maskinskreven registratur på læsesalen, og i Viborg findes også fortegnelser på læsesalen.

Hvad kan man forvente at finde

Langt de fleste af de foreninger, man finder i retsbetjentarkiverne, har drevet en eller anden form for økonomisk virksomhed, og det er som regel som følge af den-

ne virksomhed, der findes noget om dem. Det er foreninger som andelsbagerier, andelsmejerier, brugsforeninger, forsamlingshuse, forsikringsforeninger (brand-, heste-, kreatur- m.v.) o.s.v. Andre foreninger optræder i begrænset omfang og da gerne i forbindelse med tilladelser eller mangel på samme.

Det materiale og de oplysninger, man finder om foreningen, varierer meget. I nogle tilfælde finder man måske kun oplysning om, at foreningen har eksisteret på et bestemt tidspunkt. I andre tilfælde kan man finde materiale nok til en lang artikel om foreningen.

Der kan gives nogle tommelfingerregler om, hvad der kan have eksisteret af materiale, men det er noget tilfældigt, hvad der er bevaret. Så retsbetjentarkiverne er lidt af et lotteri. Man kan bruge mange timer uden at finde noget af interesse, men de kan også give den helt store gevinst.

Retssager, hvor foreninger er indblandet, kan inddeles i to typer, eksterne og interne sager.

De eksterne sager drejer sig om foreningen eller et medlem deraf contra en modpart uden for foreningen. Denne modpart kan være det offentlige (ved lovovertrædelser), en leverandør, en køber, en anden forening o.s.v.

I de interne sager er begge parter en del af foreningen. Det kan være et medlem, der sagsøger foreningen ved dens for-

mand/bestyrelse, foreningen/bestyrelsen der sagsøger et medlem, en bestyrelse, der sagsøger en tidligere bestyrelse o.s.v.

Men de interne sager i retsprotokollerne afspejler kun en lille del af de interne konflikter, og det skyldes to forhold.

Den ene er, at man i de fleste foreninger vil gå ret langt for at undgå konflikt. Man søger så vidt muligt at ordne sagen i mindelighed, uden om retssystemet. Men den slags ordninger i mindelighed lykkedes ikke altid. Derfor havde mange foreninger sørget for, at der i deres vedtægter var en paragraf om, at tvister i foreningen ikke kunne føres for retten, men skulle afgøres ved voldgift.

Sådanne paragraffer blev anerkendt af myndighederne. Der er nogle retssager, der viser det.

I sagen MT J 6/1891 (se forkortelseslisten) mellem Holbæk Amts Andelssvinestogteri og gårdejer N.P. Hansen blev der holdt 12 retsmøder og indkaldt flere vidner. Dommen lød på, at da alle tvister ifølge andelsforeningens love skulle afgøres ved voldgift, og det var sket, skulle N.P. Hansen følge voldgiftsrettens afgørelse.

En anden sag MT J 22/1892 mellem J.P. Jensen og en kreaturforsikringsforening kom op på 18 retsmøder. Dommen lød på, at sagen blev afvist, fordi den var afgjort på generalforsamlingen. I begge tilfælde var sagen afgjort internt, før den kom for retten.

Der har været mange flere tilfælde, hvor sagen er afgjort ved voldgift, så det er kun en mindre del af de interne sager, der kan findes i retsbetjentarkiverne.

Jystrup Brugsforening ca. 1906. Brugsforeningerne havde et stort udvalg af varer, som det fremgår af billedet. Endnu tydeligere ses det i de lageroptællinger, man kan være så heldig at finde i retsbetjentarkiverne. (Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv)

Justits- og politisager

Det er vigtigt fra starten at gøre sig klart, at en retssag ikke bare er en retssag. Der er flere forskellige typer, der er fordelt på to (undertiden flere) rækker af protokoller: justits- og politiprotokoller. Til hver protokollrække hører en tilsvarende række af pakker med dokumenter, der er blevet fremlagt i retten.

Justitsprotokollerne indeholder ordinære sager, der er sager mellem to personer (firmaer, foreninger m.v.), som regel fordi den ene skylder den anden penge. Retsmøderne holdes på tingdagen, der er en fast ugedag. Som regel har begge parter en sagfører, og alle indlæg i sagen er skriftlige.

Gæsteretssager er ordinære sager, hvor den ene af parterne midlertidigt opholder sig i jurisdiktionen samt sø- og handelsretssager uden for København. Gæsteretssager skal - i teorien - behandles hurtigt, og der kan derfor holdes retsmøder uden for de almindelige tingdage. I øvrigt som ordinære sager.

Ekstraretssager eller justitssager er kriminalsager, som regel af større omfang. Forhørerne starter ved politiretten, og når sagen bliver ekstraretssag, udpeges en anklager, og den tiltalte får en forsvarer. Alle indlæg er skriftlige, og møder kan holdes uden for de almindelige tingdage. I nogle retskredse kan ekstraretssager og/eller gæsteretssager være indført i særlige protokoller.

Politiprotokollerne indeholder både

offentlige og private politisager. Politiretten kan sættes til enhver tid og uden for det normale tingsted, hvis det er nødvendigt. Der må ikke benyttes sagfører ved politiretten, og al forhandling er mundtlig.

Offentlige politisager anlægges af den offentlige straffemyndighed, og de drejer sig om overtrædelser af loven.

Private politisager anlægges af private. Loven definerer klart, hvilke sager der kan anlægges som private politisager. Det er især tyendesager, private sager om fornærmelse i ord eller gerning, vold mod person (hvor den ikke falder ind under straffeloven), overtrædelse af jagtloven og loven om mark- og vejfred samt fader-skabssager. Begge parter skal møde personligt, fordi de skal kunne udspørges; men de kan dog sende en person med fuldmagt, hvis det ikke hindrer sagens oplysning.

Der er ikke noget skarpt skel mellem ordinære sager og private politisager. Nogle sagstyper findes begge steder.

Hvordan finder jeg sagen?

Der er én og kun én måde, hvor man kan være sikker på at finde samtlige oplysninger om en bestemt forening eller være sikker på, at den ikke er omtalt. Det er ved at gennemlæse samtlige justits- og politiprotokoller for hele den periode, hvor foreningen eksisterede eller kunne have eksisteret.

Den metode vil give nogle oplysninger, som man måske ellers ikke ville få; men udbyttet står sjældent mål med anstrengelserne. I praksis bruger man de hjælpemidler og genveje, der findes. Det vigtigste hjælpemiddel er sagslisterne.

Sagslisterne

Sagslisterne er ikke lavet af hensyn til forskerne, men fordi dommeren selv skulle have mulighed for at finde en bestemt sag.

Udgangspunktet er, at hver sag har et nummer, f.eks. 23/1879 (eller 23/79). Det sidste tal er årstallet for sagens start, og det første tal er et løbenummer, som hvert år starter forfra med nr.1. Sagen beholder sit nummer uændret fra start til slut, selv om den undertiden kan vare både to og tre år.

Sagerne i protokollrækkerne nummeres uafhængigt af hinanden, således at man hvert år begynder med nr. 1 både i justitsprotokollen og i politiprotokollen. Undertiden er også ekstraretssager og gæsteretssager særskilt nummererede. En henvisning til 7/1883 er derfor uklar, idet den kan henvise til flere sager. Når man gør notater, bør man derfor altid tilføje et bogstav, f.eks. J for justitsprotokol, P for politiprotokol, eller A, B, C for at kunne få en entydig henvisning.

Sagslisterne er en oversigt over alle sagerne, ordnet efter nummerserie (justits- og politiprotokol). I listerne står sagens nummer, en kort overskrift til sagen samt hvilke dage, der har været retsmøde.

Ved at læse sagslisterne igennem kan man se, hvilke sager der angår den/de foreninger/lokalområde, man er interesseret

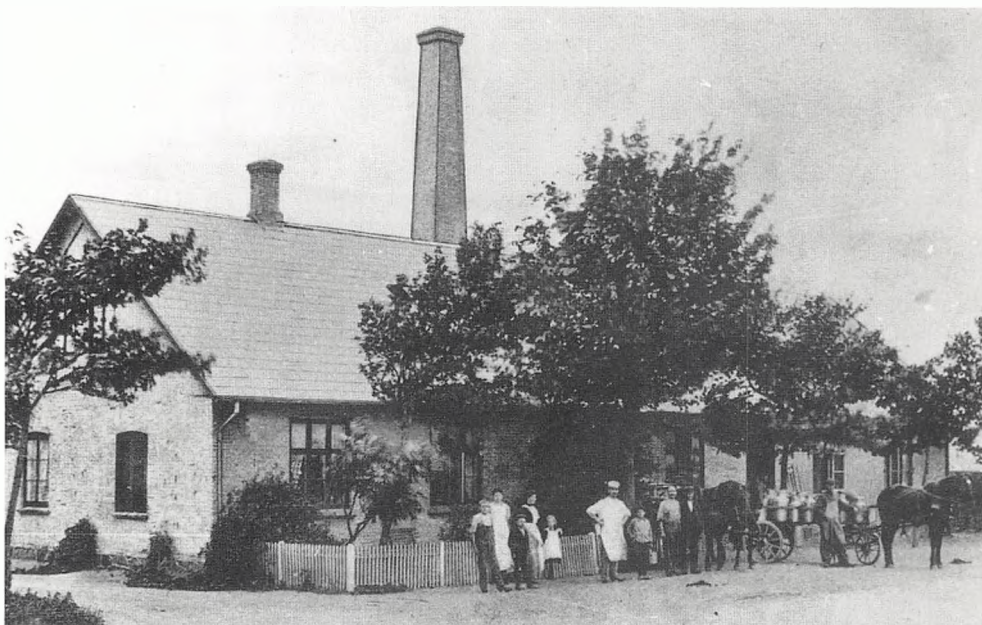
i. Alle oplysninger i sagslisten noteres ned, også retsmødedatoer og de sidetal, der undertiden er anført. De er til stor hjælp, når man går til protokollerne.

Mange sager fremstår umiddelbart som foreningssager. Når der står *Bestyrelsen for Andelsmejeriet »Skellingsted« contra gmd. Peder Jensen, Skamstrup* eller *Det offentlige contra Hellested Arbejder-Forbrugsforening angående overtrædelse af næringsloven*, er man ikke i tvivl om, at det angår foreninger. Man er heller ikke i tvivl, når man ser sagen *Købmand Gerstrøm, Holbæk contra Hørby og Udby Sognes Forbrugsforening ang. 1619 kr 50 øre*, men at sagen *Gmd. Jens Morten Jørgensen, Udby contra gdr. Hans Nielsen, Kisserup ang. 6 kr 4 øre* indeholder en mængde oplysninger om den samme brugsforening, fremgår ikke af overskriften.

Derfor kan det være en god idé at gennemgå sagslisten to gange, første gang for at finde foreningerne. Og efter at man har været sagerne igennem og - forhåbentlig fundet nogle personnavne- bør man gennemgå sagslisten igen for at se, om nogle af disse personer optræder, og kontrollere, om de nye sager kan bidrage til foreningshistorien.

Hørby og Udby Sognes Forbrugsforening blev oprettet 1874 og nedlagt 1879. På baggrund af de to ovennævnte retssager var det faktisk muligt at skrive foreningens historie.

Men selv ved en sådan anden gennemgang kan der være foreninger, man ikke finder, fordi man ikke har nogen indgang til de sager, der vedrører dem. En over-

Andelsmejeriet Kildevang ved Benløse ca. 1908. Der var ofte mange ansatte på andelsmejerierne. Det giver mulighed for at finde sager i arkiverne om f.eks. løn- og arbejdsforhold. (Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv)

skrift som *Forhør over husejer Ole Olsen af Tune, der sigtes for overtrædelse af næringsloven* kan dreje sig om handel, smugkro el. lign. I dette tilfælde havde han lagt hus til et bal, der blev afholdt af Roskilde Amts 44. Skyttekreds. Foreningen havde ikke søgt tilladelse til ballet, og deraf opstod sagen.

I justitslisten for Merløse-Tuse herred står sag 80/1886 kun beskrevet som *Mortifikationssag*. Det vil sige, at en obligation eller et pantebrev skal erklæres ugyldigt. Den pågældende sag drejer sig om en obligation på 300 rdl. som Hans Nielsen udstedte i 1872 på et hus, som nu i 1886

ejes af brugsforeningen i Gislinge.

Det må imidlertid være op til den enkelte, hvor meget tid det er værd at ofre på at kontrollere sager, hvor der kun er en svag mulighed for, at de kan have noget med en forening at gøre.

Hvis sagslisterne er gået tabt for en periode, findes der andre muligheder for at finde sagerne.

Foreningsarkivet

Hvis der er bevaret arkivalier fra foreningen, vil man selvfølgelig begynde sit arbejde med dem. Under arbejdet bør man være opmærksom på ethvert spor af rets-

sager, ligesom man i det hele taget bør være opmærksom på spor, der peger mod andre kildegrupper.

Der kan i forhandlings- eller regnskabsprotokollen (som regel på første side) stå, at protokollen har været fremlagt i retten en bestemt dag.

Ved hjælp af den dato går man til justits- og politiprotokollen i den pågældende retskreds, og der finder man ud af, i hvilken forbindelse foreningsprotokollen har været fremlagt. Ofte sker det et stykke inde i sagen, men ved hjælp af sagsnummeret og sagslisten finder man hurtigt sagens start og alle retsmøder. Og så er man straks midt i undersøgelsen.

Der kan også i forhandlingsprotokollen stå noget om, at foreningen er blevet sagsøgt eller har anlagt sag mod en eller flere personer (firmaer m.v.). Med bestyrelsesmødets dato som udgangspunkt kan man så finde sagen og arbejde videre med den. Man skal blot huske på, at sagen altid anlægges i sagsøgtets retskreds. Da bestyrelsen for Den konservative Klub i Fredericia i 1888 anlagde sag mod redaktør Regner Pedersen for injurier, skete det således ikke i Fredericia, men i Næstved, for der boede redaktøren.

Der kan også stå noget, der antyder, at der er sket uregelmæssigheder, noget der er eller grænser til bedrageri og svigagtigt forhold. Her bør man også lede i retsprotokollerne, selv om man ofte kommer til at lede forgæves. Som tidligere nævnt blev sådanne sager ofte afgjort i mindelighed. Men hvis aftalen ikke blev overholdt, kunne der godt komme en retssag.

Retssagerne selv

Under en retssag kan der forekomme hentydninger til tidligere sager mod samme person/forening. Det kan ske under et retsmøde eller måske først i domspræmisserne. Det var nemlig praksis, at straffen steg i gentagelsestilfælde.

Når en brugsforening således får en bøde for uberettiget næringsbrug (f.eks. ved salg af varer til personer, der ikke er medlemmer), kan dommeren bemærke, at den pågældende forening allerede en gang tidligere har fået bøde for en tilsvarende forseelse og dermed fastsætte en højere bøde.

Det var Hellested Arbejder-Forbrugsforening ude for. Den 22. okt. 1889 fik hvert bestyrelsesmedlem en bøde på 5 kr., fordi brugsforeningen havde solgt til ikke-medlemmer. Men mindre end et halvt år senere var den gal igen, og den 4. marts 1890 fik bestyrelsesmedlemmerne igen en bøde. For tre af dem var bøden på 10 kr., fordi de havde fået bøde før, mens to nyvalgte medlemmer kun skulle bøde 5 kr. hver.

Som regel - men ikke altid - står datoen for den tidligere straf eller bøde i retsprotokollen, og dermed er man allerede på sporet af flere oplysninger.

Ved småsager - som f.eks. ved uberettiget næringsbrug - sker det ofte, at den tiltalte erklærer sig skyldig og tilbyder forlig mod at betale en bøde. Det accepteres som regel med den tilføjelse, at ved gentagelsestilfælde skal forliget have samme virkning som dom, d.v.s. at næste bøde bliver højere.

Strafferegistre

De forskellige retskredse har alle haft strafferegistre. Det var nødvendigt, fordi man i strafudmålingen skulle tage hensyn til tidligere domme.

Strafferegistrene er ført på forskellig måde, og det er ikke alle, der medtager de små bødesager. Men hvor det er sket, er det muligt - til en vis grad - at benytte strafferegistrene til at finde retssager om foreninger.

I Strafferegistret 1814-94 for Ramsø-Tune herred finder man gårdejer Lars Olsen, Viby, formand for Viby Andelsmejeri, der d. 9. juli 1889 fik en bøde på 5 kr.

uden dom. Hans Christensen, uddeler i Tune Brugsforening, fik 20. dec. 1892 en advarsel for ulovlig handel.

Christoffer Larsen, gartner i Tjæreby, fik en bøde for at have afholdt offentlig maskerade uden tilladelse. Men i strafferegisteret står der ikke noget om, at det var Fremskridtsforeningen i Frue sogn, der afholdt maskeraden.

Så det er med strafferegistrene som med sagslisterne, det er ikke altid, man kan se, at det drejer sig om en foreningssag. Men drejer det sig om maskerade, bal el. lign. er det i hvert fald værd at kigge efter i retsprotokollen.

Protokollerne

Domprotokollen

Hvis det af sagslisten eller på anden måde fremgår, at der er faldet dom i sagen, bør man starte med denne dom.

Dommene blev oprindeligt indført i tingbøgerne/retsprotokollerne; men efterhånden blev der i de fleste retskredse anlagt særlige protokoller til dommene. Det er meget forskelligt, hvornår dette er sket. Arts-Skipinge herreds første domprotokol begynder 1788, Stevns-Fakse herred 1835, Merløse-Tuse herred 1854, Holbæk byfoged 1913, mens Ramsø-Tune herred ikke har nogen domprotokol før retsreformen 1919.

Selv om der findes domprotokoller, kan man alligevel komme ud for, at en dom er indført i justits- eller politiprotokollen. Men i så tilfælde har domprotokollen normalt en henvisning til protokol og sideetal, ligesom justits- og politiprotokoller ofte henviser til den side i domprotokollen, hvor dommen er indført.

Grunden til, at man bør starte med dommen, er, at i dommens præmisser får man en klar redegørelse for, hvad sagen drejer sig om, og hvad der er foregået. Med dommen som grundlag kan man så gå til justits- eller politiprotokollerne - eller til sagsdokumenterne, hvis de er bevaret - hvor der kan være flere detaljer med.

I mange tilfælde er der imidlertid ingen dom. De civile retssager endte ofte med forlig, der undertiden er meget kort refereret. Der kan f.eks. stå »parterne mødte

og meddelte, at de havde indgået forlig«, eller »parterne indgik forlig på de vilkår, at NN betaler det omhandlede beløb inden 14 dage«, og det siger ikke meget om sagen.

I andre tilfælde bliver sagen hævet uden afgørelse. Det kan være, fordi begge parter udebliver fra et retsmøde. I offentlige politisager kan sagen efter flere forhør slutte, uden at der kommer nogen afgørelse. Eller den kan - som tidligere nævnt - ende med, at den tiltalte tilbyder en bøde, som accepteres.

Justitsprotokollen

En civilsag starter i forligskommissionen, der ikke hører under retsbetjentene. Den ene part indsender en klage, hvorefter begge parter indkaldes for kommissionen, der prøver at opnå forlig. Lykkes det ikke, går sagen videre til den ordinære ret eller politiretten. Udeblivelse fra forligskommissionen kan undertiden få konsekvenser, som det fik for husmand Niels Jensen i Søstrup i 1892. Da hans sag blev afgjort ved retten, fik han en bøde på 8 kr. for unødigt trætte (MT J 45/1892).

Der er - som tidligere anført - stor forskel på sagernes behandling ved den ordinære ret og politiretten. Med en grov forenkling kan man sige, at ved den ordinære ret er proceduren skriftlig, og ved politiretten er den mundtlig. Det medfører, at justitsprotokollen normalt ikke giver særligt mange oplysninger, fordi alle de

skriftlige indlæg ligger i justitsdokumenterne.

Når en sag incamineres (starter) ved den ordinære ret, står der som regel 5-8 linier i justitsprotokollen om, at sagen er anlagt, og at citantens (sagsøgerens) sagfører fremlægger et eller flere indlæg. Derefter beder modpartens sagfører om udsættelse i 8 eller 14 dage.

Ved næste retsmøde er der to muligheder. Enten beder sagføreren om udsættelse igen, fordi han ikke har haft tid nok til at forberede sit indlæg, eller han fremlægger et indlæg. Så er det den anden part, der beder om udsættelse i 8 eller 14 dage, 3, 4 eller flere uger.

Så følger det næste retsmøde med ny udsættelse, og således kan sagen fortsætte i kortere eller længere tid. Det er ikke ualmindeligt, at en sag varer omkring et år; men den kan også tage længere tid. En sag i Østsjælland startede i maj og sluttede i oktober, 3 1/2 år og 69 retsmøder senere, og det er ikke nogen rekord.

Med alle disse retsmøder kan det være fristende at springe samtlige retsmøder over og blot notere, at sagen varede så og så lang tid og blot se på dommen eller på sidste retsmøde, hvis der ikke er nogen dom.

Men man bør under alle omstændigheder blade protokollen igennem og finde retsmøderne i sagen. For det første får man et bedre indtryk af retssagen, når man ved, hvornår sagførerne har fremlagt indlæg, og hvor mange indlæg der blev afleveret under retssagen. Når man går til sagsdokumenterne er det en fordel at kunne se, hvor mange af indlæggene og

bilagene, der er bevaret.

For det andet fremkommer der ofte under retsmøderne nogle nyttige oplysninger. Der kan under et retsmøde være en diskussion mellem sagførerne om procedurespørgsmål, der har betydning for sagen og for historikerens forståelse af, hvorfor sagen er ført på netop denne måde. Og i de tilfælde, hvor en sag slutter uden dom, og hvor der ikke er bevaret dokumenter, kan spredte bemærkninger under retsmøderne om, at sagfører NN fremlagde indlæg, idet han gjorde opmærksom på..., henviste til at... m.v. være de eneste spor af, hvad sagen egentlig drejede sig om.

For det tredje og vigtigste kan der være vidneafhøringer, man nødvendigvis må have med for at kunne skildre sagen ordentligt.

Disse vidneafhøringer foregår på basis af skriftlige spørgsmål, og man kan derfor komme ud for, at hele vidneforklaringen indskrænker sig til

Ad sp. 1: Ja.

Ad sp. 2: Nej.

Ad sp. 3: Det ved vidnet ikke.

Ad sp. 4: Derom kan vidnet ikke udtale sig.

Og så er man - i hvert fald foreløbig lige vidt.

Men dels kan der i denne forbindelse være nogle oplysninger om, hvad vidnet er indkaldt for at udtale sig om, dels er der en mulighed for, at spørgsmålene ligger i sagsdokumenterne. Der kan også forekomme lange og uddybende svar på spørgsmålene, svar, som giver væsentlige oplysninger, selv om man ikke kender

Hørby Brugsforening omkr. 1920. Mange brugsforeninger havde butik i den ene ende af uddelerens hus, og butikken flyttede, når foreningen skiftede uddeler. Senere købte eller opførte foreningerne selv butikken. (Lokalhistorisk arkiv for Holbæk kommune)

spørgsmålenes ordlyd. Modparten har ret til at stille kontrapørgsmål, og hvis disse spørgsmål ikke er forberedt på forhånd, kan såvel kontrapørgsmål som svar være indført i justitsprotokollen.

Hvis man ikke har fundet sagen i sagslisten - måske fordi sagslisten ikke er bevaret - er man nødt til at gå fra det ene retsmøde til det andet. Det kan anbefales at notere både retsmødets dato, og hvor lang tid sagen er udsat. Så har man en kontrolmulighed, hvis man ikke kan finde næste retsmøde, for det kan undertiden være besværligt.

Hvert retsmøde indledes med en overskrift. År XX på YY dag blev retten (her-

redsret, birkets, købstadens ordinære ret/gæsteret/ekstraret) sat med dommer, retsvidner m.v., og så følger alle tinglysninger og derefter første sag.

Der kan derfor være flere overskrifter samme retsdag. Først for den ordinære ret, så for gæsteretten (hvis dens sager ikke behandles under den ordinære ret) og for ekstraretten. Den ordinære ret kan sættes igen, hvis der pludselig dukker en ny sag op. En ret kan udsættes til om eftermiddagen, fordi et vidne skal afhøres, eller den kan sættes et andet sted end normalt - ude i en landsby f.eks. - også på grund af vidneafhøringer. I alle disse tilfælde står der en ny overskrift om, at

retten er sat.

Når man leder efter fortsættelsen af retsagen, er det altså ikke nok at se på datoen. Man må også se, hvilken ret der er sat.

Politiprotokollen

Ved politiretten forekommer det også, at der er flere retsmøder på en enkelt dag. Men i så tilfælde er det altid, fordi retten sættes på gerningsstedet for (den mulige) forbrydelse. For i princippet er der kun én politiret, uanset om sagerne er offentlige eller private.

Selv om der også er en del dokumenter i forbindelse med politisager, er der den forskel, at forhandlingerne foregår mundtligt. Det er dommeren, der leder retsmødet og prøver at nå sandheden, ikke to sagførere, der diskuterer.

Det betyder, at der meget ofte er vidneafhøringer ved politisager. Ikke afhøringer, hvor vidnet svarer på nogle spørgsmål, men hvor vidnet forklarer om et hændelsesforløb, et sagsforhold eller lignende. Der har selvfølgelig været spørgsmål fra dommeren, også under vidneforklaringen; men de noteres sjældent. Ofte står det som »På tilspørgsel forklarede vidnet at...« Det medfører også, at der kan være to, tre eller flere siders vidneforklaringer i en sag, således at man allerede i politiprotokollen får mange væsentlige oplysninger.

Mange sager afgøres samme dag, de starter. I småsager, - f.eks. om uberettiget næringsbrug - kan der meget kort stå, at tiltalte vedkender sig politirapporten og tilbyder at betale en bøde. Men ofte er der lidt flere oplysninger. Tiltalte indrømmer,

at han har solgt varer til Hans Jensen, der ikke er medlem, eller solgt brændevin uden at have bevilling, eller hvad nu sagen drejer sig om. Ofte står der ikke mere i politirapporten end det, der findes i politiprotokollen.

Politiprotokollen indeholder mange forskellige sager. Der er som nævnt sager om ulovlig handel, som der er mange af. Andelsmejerierne optræder ofte ved tilsyn med dampkedler eller ved overtrædelse af lov af 26. marts 1898 § 6. Den påbyder, at mælk, der anvendes til kreaturfoder, skal have været opvarmet til 85 grader. Fra juli 1899 til februar 1900 er der 11 sager om § 6 med Merløse-Tuse herred. Omfanget varierer, Hjembæk Andelsmejeri bruger 5 linier på at vedtage en bøde, mens sagen mod Kundby Andelsmejeri tager 4 retsmøder og 1 1/2 side i protokollen og giver dermed en del oplysninger til lokalhistorikeren.

Tyendesager kan give oplysninger om arbejdet på mejeriet, i bageriet o.l., hvis det drejer sig om bortvisning eller fyring. Faderskabssager, hvor en foreningsansat er tiltalt, giver sjældent mange foreningsoplysninger. Men man kan dog undertiden få noget at vide om den pågældendes løn. Undermejerist Rasmus Jensen fik 16 kr. om måneden og frit ophold (SF P 21/1895), hvorimod brødkusk Ole Kristensen på Havdrup Andelsmejeri fik 20 kr. om ugen, men selv skulle sørge for kost og logi (RT P 95/1900).

Smitsomme sygdomme hos husdyr medfører karantæne og tilsyn for at hindre, at smitten spredes. Og det er også reaktionen, da en hoppe på andelsbageriet

Nord-Stevns mistænkes for at lide af springorm (SF P 66/1891). Men under forhørene kommer en liste over syv steder, hvor hesten en gang om ugen blev vandet, og fire personer har haft heste opstaldet hos andelsbageriet. Disse oplys-

ninger fortæller noget om bageriets opland.

Man skal således ikke på forhånd lade være med at undersøge en sag, blot fordi den ikke umiddelbart ser ud til at være interessant.

Sagsdokumenter

Til alle sager har der hørt dokumenter af en eller anden art, om ikke andet så en stævning. Mange af disse dokumenter er siden blevet kasseret, men hvor de er bevaret, er de med til at fortælle om foreningens historie.

Dokumenterne ligger samlet på sagens nummer i pakker, alt efter om det er politisager eller justitssager (sager, der findes i justitsprotokollen). (1) Ved sager, der strækker sig over mere end ét kalenderår, kan dokumenterne ligge under startåret eller slutåret. Man må undersøge, hvordan praksis er i den enkelte retskreds.

Som nævnt starter en ordinær sag med en klage til forligskommissionen. Når sagen går til retten, går denne klage med og kan findes blandt dokumenterne. Sammen med klagen eller anmeldelsen til dommeren giver den en kort baggrund for sagen og fortæller, hvad den egentlig drejer sig om.

I ordinære sager og gæsteretssager er der mange sagsindlæg som følge af den skriftlige procedure. Disse sagsindlæg kan variere i længde fra 2 til 12 eller flere sider, og deres værdi er meget forskellig.

Nogle af dem drejer sig om juridiske fortolkninger af en lovparagraf eller om at (bort)forklare en handling eller mangel på samme. Men meget ofte er der i indlægge-

ne en detaljeret beskrivelse af de forhold eller begivenheder, der har udløst retssagen samt beskrivelse af foreningens normale virke. Sådanne indlæg kan give oplysninger, man ikke kan finde ad anden vej.

I forbindelse med indlæggene er der ofte bilag. I sager, hvor foreninger er indblandet, har der næsten altid været afleveret et eksemplar af foreningens vedtægter. Der kan være udskrifter af foreningens forhandlingsprotokol, enten for at fastslå, hvem generalforsamlingen har valgt til bestyrelse, eller for at bevise, at bestyrelsen har besluttet dette eller hint. Det kan forekomme ved alle typer sager.

Et eksempel er sagen mod uddeler Nikolaj Jensen i Gudmindrup i Odsherred, der havde solgt brændevin til nogle navngivne medlemmer af brugsforeningen. Den havde spiritusbevilling; men bestyrelsen havde vedtaget, at netop disse medlemmer ikke måtte købe brændevin i brugsen. Som bevis blev en udskrift af forhandlingsprotokollen fremlagt i retten (Dragsholm Birk P 13/1877).

Da mange sager drejer sig om penge, ligger der ofte regnskaber mellem bilagene. Det kan være årsregnskaber, udskrifter af kassebogen for en periode eller regnskab over indkøb hos en bestemt le-

1. Normalt har jeg undgået ordet »justitssag«, fordi det i datidens sprogbrug var det samme som en ekstraretssag. Når jeg bruger ordet her, er det, fordi registreringerne bruger udtrykket om dokumenter til sagerne i justitsprotokollerne.

verandør eller salg til en bestemt person.

Der kan også ligge kopier af regninger eller måske endda de originale regninger, der kan være mere givtige end oplysningerne i kassebogen. En regning på papirposer i tre forskellige størrelser samt papir til indpakning står i kassebogen måske kun som »papirvarer« eller som »regning fra NN«.

I sagsdokumenterne kan også findes medlemslister, der fortæller om den erhvervsmæssige og geografiske fordeling af medlemmer.

Som eksempel på, hvor givtige sagsdokumenterne kan være, kan tages de tidligere nævnte sager med Hørby og Udby Forbrugsforening.

Ved sagen købmand Gerstrøm mod brugsforeningen (MT J 62/1878) ligger samtlige kontrabøger mellem parterne. Af dem fremgår det, hvornår foreningen købte varer, hvilke varer og i hvilken mængde, samt hvad den betalte i indkøbspris. Desuden kan man se, hvor stor

brugsens gæld til købmanden var til enhver tid.

Brugsen lukkede med et underskud, der blev fordelt mellem medlemmerne med 6 kr. 4 øre til hver. Det var ikke alle, der ville betale, og sagen Jens Morten Jørgensen mod Hans Nielsen (MT J 29/1879) blev derfor ført som prøvesag. Her ligger årsregnskab for hele den periode, brugsforeningen eksisterede, samt medlemsliste, fordelt efter, hvem der har betalt, og hvem der ikke har. I tilgift får man i domspræmisserne en oversigt over foreningens historie med særligt henblik på stiftelsen og lukningen.

Suppleret af nogle flere småsager og enkelte andre oplysninger er der faktisk basis for en artikel om brugsforeningens historie. (2) At der så ved mange sager kun ligger en stævning eller en politirapport, der ikke siger ret meget, er en anden sag.

2. *Se Fra Holbæk Amt 1990 s. 35-44.*

Venstres forsamlingshus i Udby (u. år). Oplysninger om forsamlingshuse findes bl.a. i arkiverne, når der søgtes om fritagelse for bygningsafgift. Gymnastikforeningen, der her er opstillet foran forsamlingshuset, hører derimod til den type foreninger, der sjældent findes noget om i retsbetjentarkiverne. (Lokalhistorisk arkiv for Holbæk kommune)

Skøde- og panteprotokoller

Mange foreninger ejede fast ejendom eller havde tinglyste lejemaal. Gennem realregistrene kan man finde frem til det pågældende matrikelnummer og derfra få henvisning til skøde- og panteprotokollerne. Ud over købekontrakter, skøder og lejekontrakter kan man også se, hvad foreningen optog af lån med pant i fast ejendom.

Et særligt dokument er skadesløsbrevet, som i hvert fald nogle uddelere udstedte, når de tiltrådte. Et skadesløsbrev er et betinget pantebrev. Det træder i kraft hvis - og kun hvis - uddeleren ved sin fra-

træden skylder penge til foreningen. Det gælder så som pantebrev for gælden indtil det maksimum, der står i dokumentet. Der kan være sikkerhed i fast ejendom eller i løsøre.

Realregistrene dækker kun fast ejendom, og skadesløsbreve, pantebrev og obligationer med pant i løsøre kan derfor være mere besværlige at finde.

For mange retskredse findes navneregistre til skøde- og panteprotokollerne. De giver navnet på den, der har udstedt pantebrev m.v. Hvor foreningen står som udsteder, kan man finde dens navn i registret

og derfra gå til skøde- og panteprotokollerne. Men hvor det drejer sig om dokumenter udstedt af uddeler, bestyrer o.s.v., skal man kende den pågældendes navn for at kunne bruge registret.

Hvis man ikke kender nogle navne, men har en oplysning om eller fornemmelse af, at et bestemt dokument er blevet

tinglæst, og nogenlunde ved hvornår, så kan man enten gennemblade skøde- og panteprotokollen eller se i justitsprotokollen, hvor der for hver tingdag er oplyst, hvilke dokumenter der den pågældende dag blev tinglæst eller aflyst. Om det er ulejligheden værd, må den enkelte selv vurdere.

Skiftevæsen

Når en forening ophører, skal formue og gæld opgøres, og gælden betales. For når det drejer sig om foreninger, der driver økonomisk virksomhed, er årsagen til ophøret som regel, at gælden blev for stor.

Det kan - som det skete med Hørby og Udby Forbrugsforening - være bestyrelsen eller generalforsamlingen, der vælger et udvalg til at afvikle foreningen.

Men i en del tilfælde kommer retsbejtjenen ind i billedet, nemlig gennem skiftevæsenet. Behandlingen af boet vil så kunne findes i skifteprotokollen. Om benyttelsen af skifteprotokollerne m.v. henviser jeg til det pågældende hefte i informationsserien.

Der er dog grund til at påpege, at foreningens bo kan behandles enten som konkursbo - hvor der ikke er dækning for gælden - eller som almindelig skiftesag.

Der er tilfælde, hvor en kreditor forlanger boet konkursbehandlet, men får det afvist. Begrundelsen er, at foreningsboer ikke kan være insolvente, hvor medlemmerne hæfter solidarisk for gælden.

Det gælder også ved skiftevæsenet, at der kan ligge mange interessante papirer i dokumentpakkerne. Det gælder ikke blot foreningernes skifter/konkursboer, men også enkeltpersoners. En uddeler/bestyrelsesmedlem/almindeligt medlem kan ved sin død have uafgjort mellemværende med brugsen, mejeriet eller en anden forening, således at der også dér kan ligge regnskaber. Nogle få af disse tilfælde er nævnt i arkivregistraturerne. F.eks. gøres der i arkivregistraturen til Arts-Skipinge herred opmærksom på, at der i en detailists konkursbo ligger regnskaber for »De danske Våbenbrødre« 1882-83.

Politiforvaltning og næringsvæsen

Det var imidlertid ikke kun ved lovovertrædelser og konflikter, at foreninger kom i kontakt med retsvæsenet. Dommeren havde også mange forvaltningsmæssige opgaver, hvoraf nogle havde betydning for foreningerne.

Foreninger, der ønsker at drive forretning, skal i de fleste tilfælde anmeldes til myndighederne og have et næringsbevis. Brugsforeninger, der kun handler med medlemmerne, behøver kun næringsbrev i visse tilfælde, f.eks. når brugsen ønsker at sælge brændevin til medlemmerne. Retsbetjenten førte protokol over næringsbeviser, og her opføres foreningerne også. I sagens natur er det især brugsforeninger med brændevinshandel, man finder.

Næringsprotokollerne er blevet ført på forskellige måder og med forskellige oplysninger efter hvilken retskreds, det drejer sig om. I nogle tilfælde er protokollen ført kronologisk efter ansøgningens eller næringsbevisets dato. I andre retskredse er næringsprotokollen inddelt efter sogne og disse igen efter matrikelnumre, således at man kan følge en forretnings skiftende ejere blot med et enkelt opslag.

Der er også forskel på oplysningerne. I Ramsø-Tune herred oplyses, på hvilket matrikelnummer brugsens udsalgssted ligger, hvorimod Stevns-Fakse herred ikke giver den oplysning.

Som regel blev brugsforeningerne først optaget i næringsprotokollen, når de fik

bevilling til at sælge brændevin til medlemmerne. En sådan bevilling var dyr. Den kostede ofte 200 kr., og dertil kom en årlig brændevinsafgift. Så selv om spiritussalget gav gode indtægter, var det ikke alle brugsforeninger, der ønskede en bevilling. Ud over det økonomiske var der også andre forhold, der spillede ind. Afholdsbevægelsen og Indre Mission har forhindret mange brugsforeninger i at sælge spiritus.

Det betyder også, at man kan se, hvornår brugsforeningen har fået bevilling, men ikke, hvornår den er oprettet. Det kan være to uger eller to år tidligere. Man kan se, hvornår bevillingen afleveres igen, men ikke, hvornår brugsforeningen ophører. Det kan være sket tidligere - som i det tilfælde, hvor den tidligere uddeler ved afleveringen meddelte, at brugsen var ophørt et årstid tidligere - eller den kan fortsætte sin virksomhed i mange år uden at sælge spiritus.

Næringsprotokollens oplysninger er korte, for den er at betragte som et register. Der står foreningens navn, dato for bevilling og evt. udsalgsstedets matrikelnummer og formandens navn. Det er ikke meget, men bedre end intet.

Hvis der derimod er bevaret bilag til protokollen, er man langt bedre stillet.

For at en brugsforening kan godkendes - med de fordele, det har - skal visse betingelser opfyldes. Vedtægterne skal godkendes, og de gennemgås nøje af myndig-

hederne. Der er adskillige eksempler på, at en brugsforening får besked på at ændre en eller flere paragraffer eller tilføje en paragraf. Ofte drejer det sig om forholdene ved en evt. lukning, hvor det kræves, at medlemmerne hæfter solidarisk, eller om udmeldte medlemmer, der skal hæfte for deres andel af foreningens gæld til udmeldelsestidspunktet.

Normalt er det en korrespondancesag, der skrives frem og tilbage. Men det kan også ske ad rettens vej. Ørsted Forbrugsforening havde problemer med vedtægterne i næsten to år (RT P 25/1884). Det første retsmøde var 11.3.1884. Det næste retsmøde blev afholdt 2.10.1885, hvor de nye vedtægter blev fremlagt i retten. I januar 1886 forlangte amtet en tilføjelse, som uddeleren d. 21.1. lovede at få rettet. Endelig var der et retsmøde 13.2.1886, hvor de nye vedtægter blev fremlagt.

Ud over at indsende vedtægterne til godkendelse, skulle brugsforeningen også indsende en årlig medlemsliste samt meddele, hvem der sad i bestyrelsen. Ske- te der ændringer i bestyrelsen på grund af dødsfald eller flytning med deraf følgende suppleringsvalg, skulle også det meddeles, for myndighederne skulle til enhver tid vide, hvem der tegnede foreningen.

Som eksempel på oplysninger i bilagene kan nævnes Thune og Omegns Brugsforening. Brugsen blev stiftet 5.3.1885, og der ligger en fortegnelse over 30 medlemmer fra 30.6.1885. Vedtægter 1885 og 1892 samt meddelelser om valg 1887-95 (diverse år). Referatet fra generalforsamlingen i 1888 fortæller også, at brugsen

har ansat en ny uddeler fra 1.1.1889, og at man fremtidig vil holde lukket om søndagen.

For Havdrup og Omegns Forbrugsforening er der bl.a. medlemsliste 1.5.1886 (31 medl.), 1.5.1887 (79 medl.), 1.11.1887 (91 medl.), en udateret liste over medlemstilgang (medl. nr. 92-109) og medlemstilgang 24.4.1889 (medl. nr. 110-117). Alene den tørre opremsning fortæller noget om brugsforeningens udvikling.

Men det handler ikke kun om brugsforeninger. I bilagene til firmaregisteret optræder også Thune Sogns Låne- og Sparekasse med vedtægter 1880 og oplysninger om bestyrelse 1881-99 (diverse år). Desuden er der meddelelser om vedtægtsændringer og andre ting af interesse. F.eks. sænkes indlånsrenten fra 4% til 3 3/5% i 1890, men den hæves igen i 1893.

I samme pakke findes også forskellige oplysninger om Havdrup og Omegns Andelsbageri.

Der er mange andre ting, der kræver tilladelser, f.eks. ligger der undertiden i rets- betjentarkiverne pakker eller protokoller med tilladelse til dans, tombola eller andre offentlige forlystelser.

Tilladelserne betyder, at man gennem disse protokoller og pakker kan få nogle oplysninger om foreningernes sociale virksomhed. Men kun nogle, for der skulle ikke tilladelse til lukkede arrangementer, hvor kun foreningens egne medlemmer deltog. I en del tilfælde »glemte« for- eningerne at søge tilladelse, hvad politi- protokollerne vidner om.

Fortegnelserne er ført meget forskel- ligt, oftest kronologisk. I Stevns-Fakse

herred er fortegnelsen inddelt efter sogne og derefter kronologisk. Nogle steder er anført, hvor festen eller ballet holdes. De foreninger, man møder, er skytteforeninger, husflidsforeninger, politiske foreninger og alle de andre foreninger, der ikke er oprettet for at drive økonomisk virksomhed.

Der var offentligt tilsyn med mejerierne, og protokoller over dette tilsyn findes undertiden. Indholdet er ikke ligefrem spændende læsning. Der foretages måling af mælkens og flødens temperatur og udtages prøver med omkring en måneds mellemrum eller mere. Men man får en oversigt over mejerierne i området, ikke kun andelsmejerier, men også fællesmejerier og gårdmejerier.

Der kan dog være nogle ekstra oplys-

ninger ind imellem. Der var omfattende reparationer på Mern Andelsmejeri i efteråret 1899, så omfattende, at mælken fra mejeriet blev behandlet på Ammendrup Andelsmejeri, hvor prøverne blev udtaget. Ved prøven den 24. dec. 1899 var mælkens temperatur for lav, og mejeristen forklarede, at ganske vist var mejeriet taget i brug den 15. dec., men vandforsyningen var ikke i orden endnu, og derfor kunne dampkedlen ikke holde dampen oppe.

Der skulle også føres tilsyn med dampkedler, og gennem tilsynsprotokollerne kan man få enkelte oplysninger. En indførelse som »En dampkedel i andelsmejeriet i Karresbækstorp mrkt. V. Ludvigsen, Lillenæstved 1884 fandtes i lovbealet orden«, er typisk.

Korrespondance

Retsbetjenten førte en omfattende korrespondance, dels med amtet, der som nævnt var den nærmeste overordnede instans, dels med sognefogeder, sogneråd, sagførere, foreninger o.s.v.

Man kan finde oplysninger i journaler og kopibøger, og der kan være bevaret breve og bilag.

Journaler er fortegnelser over indgåede breve. De er ført dagligt; men der kan være nogle forskelle i opbygningen fra retskreds til retskreds.

I Ramsø-Tune herred er journalerne ført alfabetisk-kronologisk. Brevskriverne er placerede efter første bogstav i navnet og kronologisk inden for bogstavet.

Hvert brev får et journalnummer, der derefter bruges på alle breve i sagen, og i journalen står der, hvad der sker med sagen: sendt videre til amtet, retur fra amtet, sendt til sognefogeden, retur til sogneråd o.s.v.

Oplysningerne er korte, for journalerne er et hjælpemiddel til at holde styr på sagerne og ikke andet.

Frue Sogns Forsamlingshus søger om fritagelse for bygningsafgift. Frue Sogns Tyreforening er opløst 7. august 1891 og skal derfor tilbagebetale tilskud fra statskassen for året 1892.

Merløse-Tuse Herreds journal er anlagt

efter emne og derefter kronologisk.

Sandby Forbrugsforening anmelder sin oprettelse 21. januar 1877 og søger om brændevinsbevilling 1. marts. Ågerup Sogns Forbrugsforening flytter sit udsalgssted.

Når man har fundet foreningen i journalen og konstateret, at der er kommet breve fra den, går man videre til journalsagerne. Der er de indkomne breve med bilag. Her kan man finde ansøgninger om brændevinsbevilling eller fritagelse for byggeafgift, foreningsvedtægter, medlemslister og meget mere.

Kopibøgerne indeholder afskrift af de breve, retsbetjenten sender, men mange rutinebreve er som regel udeladt. Her kan man også finde breve til eller om foreninger. Ramsø-Tune herred sendte 10. april 1891 et brev til formanden for Øhm, Glim, Gjederup og Omegns Brugsforening med krav om ændring i vedtægterne, og 20. april blev der sendt brev til amtet om sagen.

Blandt korrespondancesagerne, men ofte i særlige pakker eller protokoller, ligger indberetningerne til amtet. Retsbetjenten var ansvarlig for årlige indberetninger af meget forskellig art, og her kan man også finde foreningsrelevant materiale.

Fugleskydningsforeningen i Ringsted (u.år). Fugleskydningssselskaber fandtes både i byerne og på landet og hører til de foreninger, man kan finde oplysninger om i arkiverne, når de skulle holde fugleskydninger eller fester. (Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv)

Sammenfatning og vurdering af materialet

Sammenfattende må man sige, at der er mange muligheder for at finde noget om foreninger i retsbetjentarkiverne. Mest om foreninger med økonomisk virksomhed, men dog også noget om andre. Og finder man ikke noget det ene sted i arkivet, ja, så er der andre muligheder.

Næringsprotokollen for Merløse-Tuse herred begynder først 1896, og der er et handelsregister fra 1889. Der er ingen dokumenter til nogen af dem. Men i journalen står, at St. Tåstrup Forbrugsforening har anmeldt sin oprettelse 26. feb. 1878, og i journalsagerne ligger en medlemsliste for 1880. Så journaler og journalsager kan erstatte næringsprotokoller. Vedtægterne kan måske findes i dokumenterne til en retssag. Sådan kan man blive ved.

Og for at slutte af med en gentagelse: Der er mange foreninger, der aldrig optræder i retsbetjentarkiverne, så man kan lede forgæves og spille sin tid. Men man kan også være heldig og finde en guldgrube af oplysninger.

Under arbejdet med foreningshistorien må man hele tiden overveje, hvor meget man kan stole på, og hvor meget det er værd at tage med.

Når der ligger vedtægter, ansøgninger om bevilling til at sælge brændevin eller regnskaber, ja, så kan man gå ud fra, at det drejer sig om kendsgerninger. Men man kan ikke altid slutte videre fra sådanne oplysninger.

En tilladelse til at afholde offentligt bal betyder ikke nødvendigvis, at ballet er blevet afholdt. Det kan være aflyst af den ene eller den anden grund. En brugsforening, der har fået brændevinsbevilling, kan ophøre kort efter. Forbrugsforeningen for Næstved og Omegn fungerede kun som brødudsalg (NB J 6/1892), og medlemslisten 1893 fra Kastelev Brugsforening (Vordingborg søndre Birk) er påtegnet: Ikke trådt i virksomhed.

I retssager gælder det, at vidnerne fortæller, hvad de selv kender til, og der kan være huller i deres viden. De kan huske forkert, eller de kan - bevidst eller ubevidst - ændre, tilføje eller skjule oplysninger, fordi de kender og kan lide eller ikke lide den ene part i sagen. Når det ene vidne i en slagsmåls sag siger, at den ene part opfordrede den anden til at »rive fjer«, og det andet vidne siger, han ville »plukke fjer«, så husker i hvert fald den ene galt, uden at man kan sige hvem. Men det er helt klart, at i begge tilfælde var det en opfordring til slagsmål. Så man må også foretage en vurdering af, hvor meget de forskellige afvigelser egentlig betyder.

Det er en selvfølge, at brugsuddeleren tror, at tjenestekarlen (der ikke var medlem) købte tobakken eller brændevinen til sin husbond (der var medlem), for uddeleren vil selvfølgelig undgå en bøde. Så han påstår i hvert fald, at han troede.

I civile sager prøver begge parter at understøtte deres egen sag ved at fremstille

den bedst muligt. Ofte kan det være svært at se, hvem der har ret. Men de detaljer, parterne er enige om, kan man regne med, er korrekte.

Dommeren er kun et menneske og kan selvfølgelig tage fejl i sin dom. Men man skal have sikre beviser, før man går imod dommeren.

Det er ikke et stenografisk referat, der står i retsprotokollerne. Det er uddrag og sammendrag af vidneudsagnene.

Dommeren har hørt det hele. Han har set sagens parter og vidnerne, kender dem måske fra andre sager eller på anden måde. Han har set alle dokumenterne, hvor vi måske kun ser nogle få. Han kender sagen og har en baggrundsviden, som vi ikke har.

Derfor må man altid respektere dommerens afgørelse, med mindre man kan bevise det modsatte.

Man må også overveje, hvor meget man vil tage med. Der er mange helt almindelige sager, som det ikke kan betale sig at gøre ret meget ud af. De fleste brugere har solgt varer til ikke-medlemmer, og mange mejerier har været udsat for mælkefor-

falskning, enten det så er leverandøren eller mælkekusken, der har gjort det.

En forening kan anlægge en hel række ensartede sager mod nogle medlemmer, gerne gældssager. Der behøver man ikke at gøre noget særligt ud af hver enkelt sag.

Når man finder en retssag mod den forening, man er interesseret i, bør man se efter, om der er tilsvarende sager mod andre foreninger på samme tid. De tidligere omtalte 11 sager mod andelsmejerier angående mælkeopvarmning (plus nogle tilsvarende sager mod fællesmejerier) må tages med ved vurderingen af sagen mod ens »eget« mejeri. I 1890 er der 18 sager mod brugsforeninger og høkere i Ramsø-Tune herred for brug af undervægtige lodder, og der er andre tilfælde, hvor der kommer en række sager af samme art.

Men selv hvor sagen er enkeltstående, må man vurdere, hvor meget den kan bære, og - især - hvor meget den fortæller om foreningens liv og virke.

Kort sagt, det gælder om at bruge sin sunde fornuft, når man vurderer oplysningernes værdi og i hvilket omfang, man skal inddrage dem i sin fremstilling.

Ordliste

I justits- og politiprotokollerne bruges en række specielle udtryk og forkortelser. De vigtigste af dem forklares her.

Actor

Anklager i kriminalsag.

Anstand

Udsættelse.

Arbitrær straf

En straf, dommeren fastsætter efter eget skøn, fordi der ikke i loven er fastsat en straf ramme for den pågældende forseelse.

Cfr. Jævnfør, sammenlign.

Citant

Klageren, den part i en civil retssag, der anlægger sagen.

Comparent, comp. cpt.

Vidne. Ordet staves både med c og k.

Comparentinden, compden.

Kvindeligt vidne.

Confirmeret

Bekræftet.

Defensor

Forsvarer i kriminalsag.

Deponent, dept. dpt.

Vidne.

Erindre

Indvende (intet mod sagen at erindre).

Erlægge

Betale.

Execution

Udførelse (af straf).

Exekvere

Udføre (at exekvere inden 14 dage = at udføre (det i dommen pålagte) inden 14 dage).

Folio, fol.

Blad i protokollen. Et folionummer dækker således to sider, der enten kan være for- og bagsiden af samme blad eller to modstående sider.

Fuldmægtig

En der har fuldmagt til at optræde på en andens vegne.

Honorarium

Salær.

Hujus

Denne måned (ved dateringer).

Indstævnte

Den part i en civil retssag, sagen anlægges imod.

Injurier

Der skelnes mellem verbale injurier, der svarer til den nutidige brug af ordet injurier, og reelle injurier, der er legemsbeskadigelse.

Kontracitant

I nogle tilfælde anlægger den indstævnte et modkrav mod citanten. Han optræder således som kontracitant («modanklager»).

Litra

Nummer.

Mandant

Klient.

Mandater

Fuldmægtig/stedfortræder.

Membrum

Led i en lovparagraf, f.eks. § 22, 2. membrum.

Mortifikation

Ugyldighedserklæring (for pantebreve).

Obligation

Tinglyst gældsbevis.

Oftnævnte

Tidligere omtalte (person).

Ommeldte

Tidligere omtalte (person).

O. V.

Oplæst, vedtaget. (Efter forhør, hvor vidneforklaringen er skrevet ned og derpå

oplæst for vidnet og godkendt af denne).

Pag.

Pagina, side.

Principaliter

Først og fremmest. Den ene part fremsætter principaliter krav om... og subsidiært at... Altså først og fremmest at... og hvis det ikke bliver opfyldt, har man et andet, mindre krav, man i så tilfælde fremsætter.

Procurator

Sagfører.

Promemoria

Indlæg i sagen.

Ratihabere

Bekræfte (en forklaring).

Reassumere

Genoptage (en sag).

Salarium

Salær.

Summa lateris

Sum til overførsel (til næste side i regnskab).

Vedgået

Godkendt, indrømmet.

Vedtaget

Godkendt.

Vide

Se (side...).

Forkortelsesliste

Justits- og politiprotokollerne er gennemgået i fem retskredse, der i forbindelse med sagsnumre forkortes således:

KB Køge byfoged

MT Merløse-Tuse herred

NB Næstved byfoged

RT Ramsø-Tuse herred

SF Stevns-Fakse herred

J Justitsprotokol

P Politiprotokol

MT P 6/1892 er således sag nr. 6/1892 i politiprotokollen for Merløse-Tuse herred.

RIGSARKIVET/G•E•C GAD

Arkivernes Informationsserie omfatter en lang række små bøger. De tjener to formål. Nogle af bindene giver en lang række konkrete oplysninger, der gør udnyttelsen af arkivernes samlinger lettere og hjælper til at få det bedst mulige ud af et arkivbesøg. Andre af bøgerne retter sig især til de mange, der har ansvaret for at sikre bevaringen af nutidens arkivalier, inden de afleveres til statens arkiver. Her gives de tekniske oplysninger, der letter det ansvarsfulde arbejde og svarer på en lang række spørgsmål, der opstår i dagligdagen.

Bøgerne skrives af medarbejdere i Rigsarkivet og landsarkiverne.